

Krst ako nástroj záchrany Židov na Slovensku v rokoch 1938 – 1944¹

Peter Borza

<https://doi.org/10.54937/nhe.2025.14.2.78-91>

Baptism as a means of saving Jews in Slovakia between 1938 and 1944

Abstract: *This study explores the phenomenon of baptism as a strategic tool for rescuing Jews in Slovakia during the years 1938–1944, with a particular focus on the role of the Greek Catholic Church. Drawing on extensive archival research, including church records, state documents, and personal testimonies, the paper analyzes the legal, religious, and social dimensions of conversions during the Holocaust. It reveals that although baptism did not guarantee legal immunity under Slovak law, it often served as a practical means to delay deportation or obtain presidential exemptions. The research highlights the moral courage of clergy, especially Bishop Pavol Gojdič, whose leadership inspired many priests to act in defiance of both ecclesiastical norms and state policies. The motivations behind these acts of rescue ranged from personal relationships and humanitarian compassion to deep Christian convictions. The study also examines the reactions of various Christian denominations, noting a spectrum from conservative adherence to doctrine to liberal, life-saving flexibility.*

In a broader European context, this research contributes to the understanding of how religious institutions responded to genocidal regimes. It underscores the potential of faith communities to act as agents of moral resistance and humanitarian aid. The ecumenical cooperation observed among different churches in Slovakia serves as a model for interfaith solidarity in times of crisis. The findings call for renewed reflection on the ethical responsibilities of religious leaders and institutions in defending human dignity, especially amid rising intolerance and extremism across Europe. This historical case study offers a compelling reminder that individual acts of conscience—often rooted in faith—can have life-saving consequences. It also affirms the enduring relevance of Christian teachings on love and justice in confronting systemic evil.

Keywords: *Baptism, Holocaust, Jews, Greek Catholic Church, Slovakia, interfaith solidarity.*

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu podporovaného Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskou akadémiou vied pod číslom VEGA MŠVVaŠ SR č. 1/0109/22 Stratégie prežitia holokaustu a mestské elity II.

Úvod

Fenoménu krstu ako nástroja záchrany Židov na Slovensku v rokoch 1938 – 1944, so zameraním na úlohu Gréckokatolíckej cirkvi, bol predmetom rozsiahleho výskumu archívnych prameňov štátnej a cirkevnej proveniencie. Výskum, doplnený zaznamenanými svedectvami preživších a ich záchrancov, spolu s publikovanými prácami k téme holokaustu, vytvoril priestor na rozšírenie poznania o holokauste a o krste ako špecifickej forme záchrany Židov, ktorá bola možná na Slovensku. Cieľom výskumu bola analýza právnych, spoločenských a náboženských aspektov konverzií, identifikácia motívácií duchovných a zhodnotenie ich významu v kontexte holokaustu. Výskum sa snažil odpovedať na otázku, do akej miery krst prispel k záchrane života a aké faktory ovplyvňovali kňazov i samotných konvertitov.

Metodologický prístup vychádzal z historicko-analytickej metódy, ktorá kombinuje kvalitatívne a kvantitatívne postupy. Základom bola kritická analýza archívnych dokumentov, legislatívnych textov, cirkevných záznamov a dobovej korešpondencie. Komparatívna metóda umožnila porovnať prístupy jednotlivých cirkví (rímskokatolícka, gréckokatolícka, evanjelická, reformovaná, pravoslávna) k žiadostiam o krst. Biografická metóda sa uplatnila pri skúmaní konkrétnych prípadov duchovných a zachránených osôb. Typologická analýza motívácií vychádzala z klasifikácie Davida P. Gusheeho, ktorá rozlišuje náboženské a nenáboženské pohnútky. Kvantitatívna analýza sa opierala o štatistické údaje obsiahnuté vo výsledkoch vyšetrovania hromadných krstov zo strany tajnej polície slovenského štátu. Tieto údaje boli overené vo vybraných farských matrikách Gréckokatolíckej cirkvi.

Pramennú základňu tvorili archívne fondy Archívu gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove (ďalej AGAP), Slovenského národného archívu (ďalej SNA) a Štátneho archívu (ďalej ŠA) v Prešove. K dôležitým zdrojom patrili zaznamenané svedectvá preživších a záchrancov. Tieto doklady boli vzhľadom na svoju subjektívnu povahu podrobené kritickému skúmaniu a konfrontácii s archívnymi prameňmi, prípadne komparácii s podobným konaním zachyteným v archívnych dokumentoch alebo publikovaných prameňoch. Penzum prameňov dopĺňala publikovaná dokumentácia a literatúra. Vzhľadom na obdobie udeľovania krstov alebo vydávania krstných listov sa analýza obmedzila na udalosti od roku 1938 po rok 1944. Sledovala konfesiónálne, motivačné a právne aspekty, ktoré ovplyvňovali udeľovanie a účinnosť krstov ako ochranného nástroja pre Židov.

Krst

Krst predstavuje hlboký teologický, antropologický a spoločenský fenomén. V kresťanskej tradícii je prvou sviatosťou, ktorá otvára cestu k ostatným sviatosťam. Znamená vstup do spoločenstva Cirkvi, znovuzrodenie „z vody a Ducha Svätého“ (Jn 3,5). Krstom sa človek stáva členom Kristovho tela – Cirkvi, dostáva odpustenie dedičného hriechu a je povolaný k svätosti. Z antropologického hľadiska ide o rituál prechodu, ktorý znamená zmenu spôsobu života. Krstenec opúšťa predchádzajúci stav a vstupuje do novej existenčnej roviny. Tento akt má aj výrazný spoločenský rozmer: uskutočňuje sa v spoločenstve veriacich, ktoré sa zaväzuje pomáhať novému členovi rásť vo viere. Zároveň je

krst verejným vyznaním viery, najmä pri krste dospelých. Ak je krst udelený podľa zaužívaných pravidiel, kresťanské cirkvi ho vzájomne uznávajú. Toto ekumenické vnímanie potvrdzuje jeho výnimočnú úlohu v teológii vykúpenia – oslobodenia človeka od smrti a daru večného života vďaka smrti a zmŕtvychvstaniu Ježiša Krista.²

V dvetisícročnej histórii kresťanstva existuje mimoriadne obdobie, keď krst nadobudol aj nečakaný rozmer: v mnohých prípadoch pomohol zachrániť pozemský život ľudí prenasledovaných pre svoj pôvod. Po nástupe nacistov k moci a vypuknutí holokaustu, vyvolaného rasovou nenávisťou, sa Židia ocitli v kritической situácii. Slovensko, ako spojenec nacistického Nemecka, prijalo prísne protižidovské opatrenia, no pokrsteným Židom poskytovalo aspoň nepatrnú nádej. Samotný krst nezaručoval automatické vylúčenie z transportov ani plnohodnotné občianske práva. Mohol však pomôcť vyhnúť sa prvej vlne deportácií vďaka získaniu výnimky – tzv. „žltej legitimácie“. Nie vždy to vyšlo, no túto možnosť využívali najmä asimilovaní Židia, menej ortodoxní, ktorých bola na Slovensku väčšina. Prekážkou bola nedostatočná ochota cirkevných predstaviteľov udeľovať krst židovským žiadateľom tak, aby im umožnil získať výnimku. Neraz to znamenalo veľmi voľný prístup k cirkevným predpisom, ba ich obchádzanie s jediným cieľom – zachrániť život. Kňazi, vedení k poslušnosti voči predstaveným, stáli pred vážnymi dilemami. Rozhodovanie uľahčoval jasný postoj biskupa alebo iného vyššie postaveného duchovného. Napriek riziku sankcií zo strany štátu či očierňovania v médiách sa na Slovensku v rokoch 1938 – 1944 našlo viacero duchovných, ktorí využili všetky dostupné možnosti, aby zachránili čo najviac životov. Krst sa tak stal výnimočným nástrojom na zmiernenie postavenia ostrakizovaných Židov. Jeho pozitívny vplyv trval len krátko, no pre mnohých znamenal šancu pripraviť sa na útek alebo ukrytie v najkritickejšej chvíli – po potlačení Slovenského národného povstania.³

Politické a právne pozadie konverzií

Po prijatí Mníchovskej dohody a vyhlásení autonómie Slovenska v roku 1938 sa mnohí príslušníci židovskej komunity rozhodli prijať krst a začleniť sa do väčšinovej spoločnosti. Vlna hromadných krstov pretrvávala až do leta 1943. Hlavným dôvodom tohto náhleho obratu ku kresťanstvu bola zhoršujúca sa protižidovská atmosféra v spoločnosti. Podľa normatívnej definície štátu sa z pojmu „Žid“ vylučovali iba tí, ktorí boli pokrstení pred 30. októbrom 1918. To znamenalo, že krsty po roku 1938 nemali žiadny právny účinok – štát naďalej považoval pokrstených Židov za Židov. Príslušné nariadenie, podpísané prezidentom a šiestimi ministrami, nadobudlo účinnosť 18. apríla 1939. Podľa tohto nariadenia sa za Žida považoval každý, kto bol aktuálne izraelitského vierovyznania, ako aj ten, kto po vzniku Československa prestúpil na kresťanskú vieru. Za Židov boli označovaní

² *Katechizmus Katolíckej cirkvi*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2002, s. 317 – 331; NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. Praha : Kalich, 1992, s. 358 – 359.

³ NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava : Kaligram, 2010, s. 199 – 201; KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 183 – 187, 274 – 275.

aj jednotlivci bez vyznania, ak mali aspoň jedného židovského rodiča. V sporných prípadoch rozhodoval o príslušnosti k židovskej komunite okresný úrad podľa miesta bydliska osoby, a to na podnet dotknutej alebo inej osoby.⁴

Prijatie krstu zohrávalo významnú úlohu pri získavaní prezidentských výnimiek podľa § 255 tzv. Židovského kódexu.⁵ Historik Eduard Nižňanský zaznamenal odporúčanie Štátnej rady prezidentovi, aby tieto výnimky udeľoval prednostne konvertitom.⁶ Dôležitosť krstu ešte vzrástla po začiatku deportácií v roku 1942, keď ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. vyňal spod platnosti zákona osoby pokrstené najneskôr pred 14. marcom 1939 alebo tie, ktoré žili v platnom manželstve s Nežidom uzavretom pred 10. septembrom 1941. Podstatné bolo aj ustanovenie, ktoré rozširovalo platnosť vyňatia na manžela či manželku, maloleté deti a, v prípade pokrstených detí, aj na oboch rodičov.⁷ Na jednej strane došlo k rozšíreniu osôb podliehajúcich výnimke, ale zároveň to zneplatnilo všetky krstné listy, ktoré cirkvi vydali za posledné tri roky s cieľom zachrániť ľudské životy. Stále však platilo, že potvrdenie o krste prispievalo k zabezpečeniu rôznych výnimiek, keďže ho štátne orgány zohľadňovali v rozhodnutiach o udelení alebo neudelení výnimiek.⁸ Preto je prirodzené, že napriek rôznym obmedzeniam sa časť židovskej komunity usilovala o prijatie krstu alebo zabezpečenie dokladu o krste a tým aj príslušnosti k niektorej kresťanskej cirkvi. To však nevylučovalo úprimný záujem o kresťanstvo, ako to bolo napríklad v prípade Tomáša Dezidera Munka.⁹

Postoje kresťanských cirkví ku krstu Židov

Historik J. A. Jelínek vo svojej publikácii *Dávidova hviezda pod Tatrami* analyzuje postoj jednotlivých kresťanských cirkví k Židom, ktorí v období ohrozenia žiadali o krst. Jelínek rozlišuje dva základné prúdy v rámci kresťanského prostredia – konzervatívny a liberálny.

Konzervatívne skupiny sa striktne držali tradičných cirkevných predpisov pri udeľovaní sviatosti krstu. Vníмали ho nielen ako duchovný akt, ale aj ako príležitosť na rozšírenie kresťanstva. Pred samotným krstom vyžadovali dôkladnú katechézu a preverovanie úprimnosti rozhodnutia zo strany žiadateľov. Tento prístup bol pomalší, ale zodpovedal ich presvedčeniu o nezmeniteľnosti cirkevného práva. Naopak, liberálnejšie skupiny zdôrazňovali humanitný rozmer krstu, najmä v kontexte rasovej ideológie, ktorá ohrozovala samotnú existenciu židovskej komunity. V krste videli nielen cestu k večnej spáse, ale aj konkrétnu možnosť záchrany života „tu a teraz“. Preto boli ochotné pristúpiť aj na zjednodušené postupy, niekedy dokonca na povrchné krsty, ak to znamenalo ochranu pred deportáciou či perzekúciou. Jelínek poukazuje na to, že obe tendencie sa vyskytovali vo

⁴ Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. o vymedzení pojmu Žida a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach zo dňa 18. apríla 1939.

⁵ Vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov zo dňa 9. septembra 1941.

⁶ NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec Bratislava, 2003, s. 13.

⁷ Ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vyst'ahovaní Židov zo dňa 15. mája 1942.

⁸ ICKX, Johan. *Odtajněné archívy Vatikánu*. Praha : Euromedia, 2022, s. 43 – 44.

⁹ PETRANSKÝ, Ivan A. *Život pod hviezdou. Osudy Tomáša Dezidera Munka*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008, s. 51 – 56.

všetkých kresťanských cirkvách pôsobiacich na Slovensku, hoci v rôznej miere. Postoj jednotlivých duchovných často súvisel s ich vzťahom k vládnucemu režimu. Prívrženci ľudáckeho režimu spravidla prejavovali nepriateľstvo voči Židom, zatiaľ čo tí, ktorí odmietali slovenský nacionálny socializmus, boli ochotní pomáhať a poskytovať útočisko. Rímskokatolícka cirkev, ako majoritná cirkev na Slovensku, zastávala voči režimu prevažne pozitívne stanovisko, čo dokazuje aj fakt, že z jej prostredia pochádzalo viacero politikov HSPS. Podpora režimu sa však objavovala aj medzi duchovnými gréckokatolíckej, evanjelickej, reformovanej či pravoslávnej cirkvi. Konzervatívni kňazi v týchto denomináciách trvali na dodržiavaní cirkevných predpisov, no pokrstených Židov následne chránili ako plnoprávných kresťanov. Liberálnejší kňazi dávali prednosť záchrane života pred literou zákona a usilovali sa Židov chrániť krstom, a to aj formálnym spôsobom, pričom netrvali na všetkých požiadavkách vyžadovaných cirkevnými predpismi.¹⁰

Archívne dokumenty naznačujú, že takmer polovica pokrstených Židov prijala krst v prostredí Katolíckej cirkvi (rímskokatolícka a gréckokatolícka), druhá polovica v ostatných kresťanských cirkvách. Ak vezmeme do úvahy, že počet veriacich menšinových cirkví bol výrazne nižší, možno konštatovať, že Evanjelická, Reformovaná a Pravoslávna cirkev poskytovali Židom pomerne otvorený prístup ku krstu. Zvlášť výrazný bol nárast počtu krstov po vzniku Slovenského štátu, najmä v Evanjelickej a Reformovanej cirkvi, čo odráža ich flexibilnejší postoj v čase krízy.¹¹

Reakcia štátnych orgánov na krsty Židov

Vyššie dvojtrietinový nárast krstov Židov upútal pozornosť aj bezpečnostných orgánov štátu v predvečer spustenia transportov zo Slovenska. Tajomník Ústredne štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB) Jurkovič z Bratislavy zaslal 21. marca 1942 o pol deviatej večer fonogram na hlavnú policajnú stanicu v Prešove s ráznou požiadavkou, aby všetci okresní náčelníci do pondelka 23. marca 1942 zistili, či v ich okrese nedošlo k hromadnému krsteniu Židov. V podanom hlásení mali uviesť, na akú vieru, kým, kde a koľko bolo pokrstených. Župan A. Dudáš nasledujúci deň na základe požiadavky ÚŠB vydal všetkým okresným náčelníkom príkaz, aby do 11.00 hod. hlásili ÚŠB všetky požadované skutočnosti. Ministerstvo vnútra zakročilo aj na notárskych úradoch, keď 23. marca 1942 zakázalo ďalšie vybavovanie oznámení Židov o vystúpení z izraelskej cirkvi, čo bol zákonný postup pri prijatí krstu, a tým aj zapísanie sa do niektorej z kresťanských cirkví. Týmto nariadením boli Židia zablokovaní v židovstve. Po expresnom zisťovaní hromadného krstenia nasledovalo dôslednejšie niekoľkotýždňové vyšetrovanie. 23. marca 1942 vydal šarišsko-zemplínsky župan Dudáš dodatok k výnosu z 15. marca 1942, ktorý doplnil o vyšetrovanie hromadných krstov. Nariadil bezpečnostným zložkám pozorovať aktivitu Židov vzhľadom na prijímanie krstu, a či sa to nedeje v tajnosti. Mali sa zamerať aj na to, či nedochádza k antedatovaniu krstov. Okrem krstiaceho kňaza ich zaujímali aj krstní rodičia, ktorí by boli voči štátu

¹⁰ JELÍNEK, Ješajahu Andrej. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : Ipeľ, vydavateľstvo Jána Mlynárika, 2009, s. 332 – 335.

¹¹ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) ÚŠB 209, kar. 864, spis 2. Výkaz stavu Židov na Slovensku k 1. januáru 1943.

nepriateľskí, napr. Maďari alebo maďaróni. Na záver mali zaznamenať celkový počet pokrstených Židov v čase od 7. októbra 1938 do 31. decembra 1940 a od 1. januára 1941 do konca marca 1942. Výsledky potom predkladali v prehľadnej forme ako sumárne správy a výkazy, pričom ich mali do 30 dní predložiť županovi. Vyšetrovanie prebehlo počas apríla a koncom mesiaca jednotliví okresní náčelníci zaslali prehľadné informácie o udeľovaní krstov vo svojich okresoch. Ale aj po skončení akcie priebežne prichádzali na župný úrad informácie o prebiehajúcich krstoch v okresoch. Najviac pokrstených zaznamenali Evanjelická cirkev a. v., Rímskokatolícka cirkev, Gréckokatolícka cirkev, Reformovaná cirkev a Pravoslávna cirkev.¹²

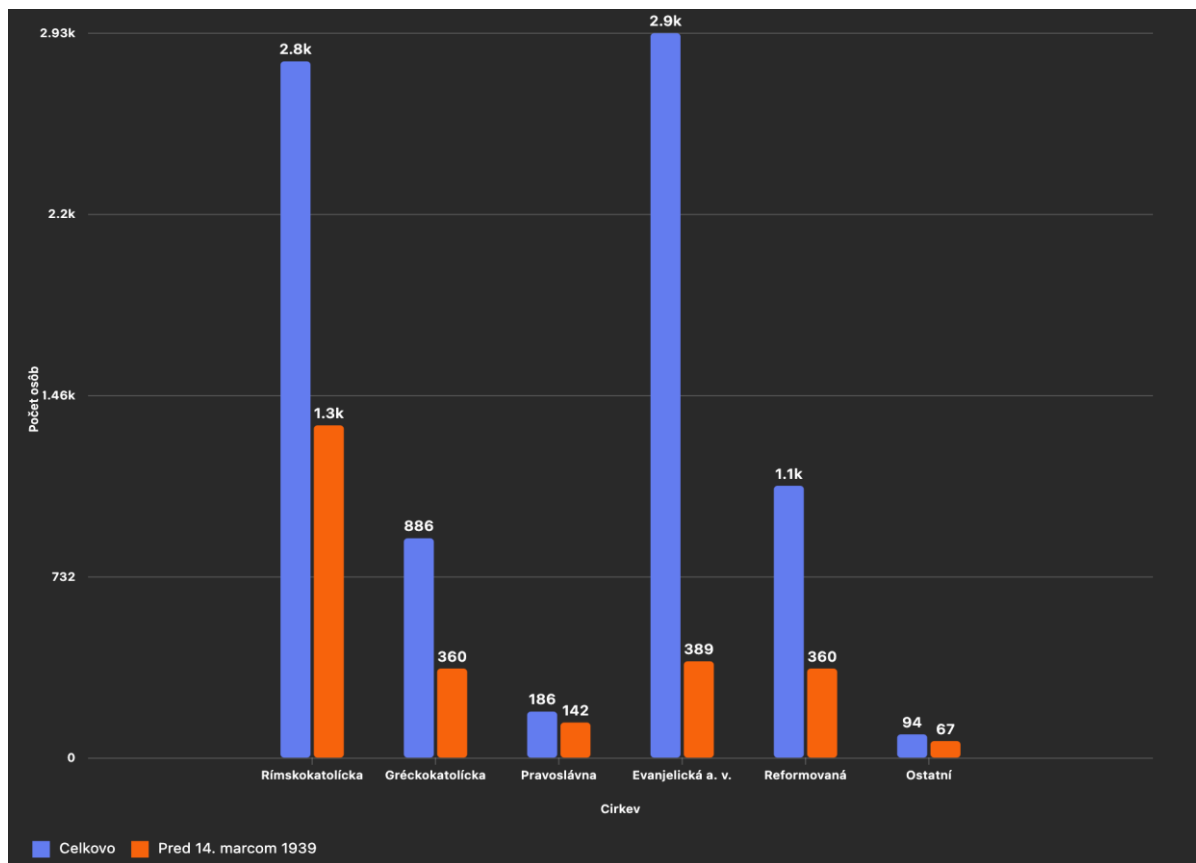
26. októbra 1942 riaditeľ bezpečnostnej služby písomne informoval ministerstvo vnútra o mnohých prípadoch predstieraného konvertovania. V správe sa píše o prípadoch, keď na kresťanskú vieru konvertoval iba jeden člen rodiny, aby zachránil celú rodinu. Väčšina konvertitov ostala židovskému náboženstvu verná: väčšinou v tajnosti, ale niekedy aj otvorene.¹³

Krst bola jedna z rozšírených foriem, ako sa zachrániť pred deportovaním v roku 1942, a v prípade Slovenska pred prvou vlnou deportácií uchránila skoro 10 % Židov. Prostredníctvom prijatia krstu alebo zabezpečenia nepravých krstných listov sa na Slovensku vyhlo transportom 8 002 Židov. Podľa výsledkov vyšetrovania patrilo najvyšší podiel pokrstených Židov Evanjelickej cirkvi a. v. a Rímskokatolíckej cirkvi. Spolu tvorili viac než 70% všetkých pokrstených. Gréckokatolícka a Reformovaná cirkev mala stredný podiel. Vzhľadom na nízky počet duchovných a veriacich medzi občanmi slovenského štátu mali marginálny podiel Pravoslávna cirkev a „kategória“ ostatní. Pred 14. marcom 1939 bolo pokrstených len 2 568 Židov, čo naznačuje, že väčšina krstov nastala až po prijatí protizhidských opatrení (pozri graf 1 a 2).¹⁴

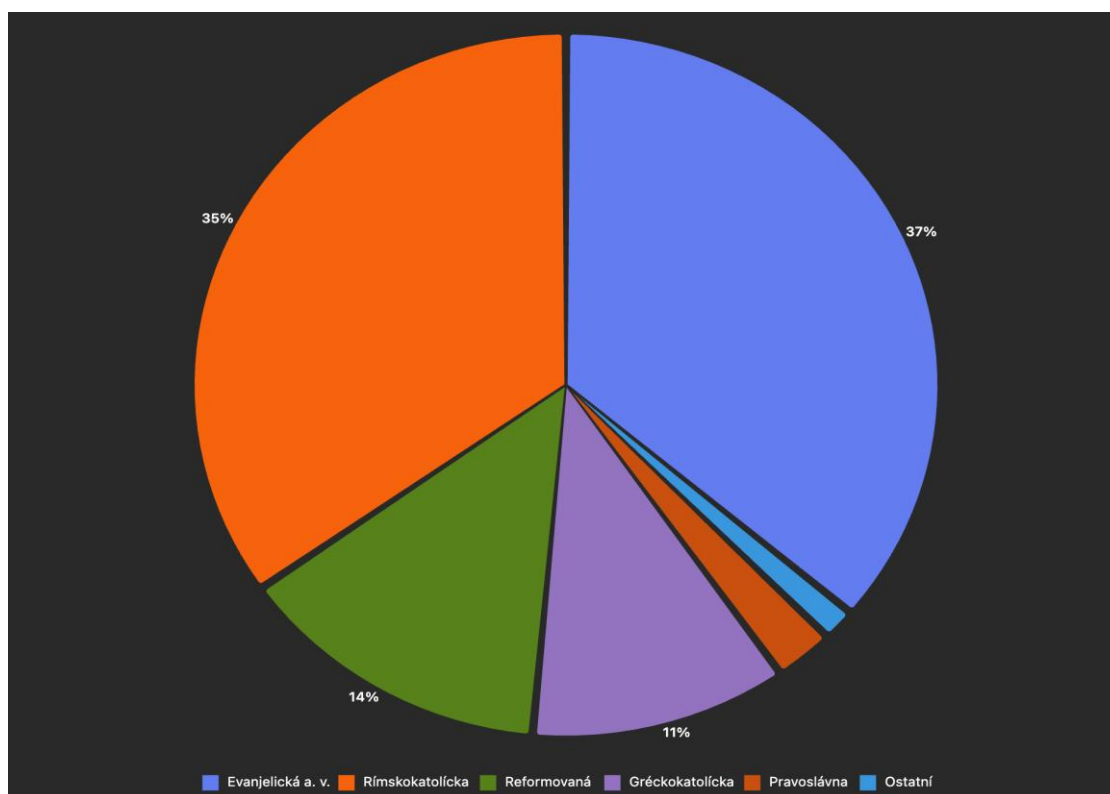
¹² Štátny archív Prešov (ďalej ŠA) Prešov, f. ŠZŽ-ŠB 1940-1944, inv. č. 1117. Hromadné krstzenie Židov.

¹³ Správa ÚŠB z 26.10.1942 MV, odd. 14. o situácii židovskej obce v Michalovciach. In NIŽAŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005, s. 508.

¹⁴ SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, kar. 864, spis č. 2. Výkaz stavu Židov na Slovensku k 1. januáru 1943.



Graf 1 Počet pokrstených Židov na Slovensku k 1. januáru 1943



Graf 2 Percentuálne vyjadrenie pokrstených Židov na Slovensku k 1. januáru 1943

Konkrétne prípady duchovných a ich konania vo forme krstov alebo antedatovania krstných listov:

Vyšetrovanie hromadných krstov Židov v roku 1942 odhalilo viacerých grécko-katolíckych kňazov, ktorí udeľovali krsty prenasledovaným osobám. Zároveň boli zdokumentované okolnosti, za akých k týmto krstom dochádzalo. Podľa zistení policajného riaditeľa v Prešove udeľoval súhlas na krst osobne biskup Pavol Gojdič. Oficiálny postup predpokladal, že po prejavení záujmu o krst farár podá žiadosť biskupovi, ktorý mu udelí povolenie s podmienkou trojmesačnej prípravy. Po jej skončení mal kňaz informovať biskupa o mieste a dátume krstu. V Prešove mali povolenie krstiť farár Miron Petrašovič a kňaz Michal Kizák, pričom poradcom biskupa bol jeho tajomník Vasil' Hopko. Prax sa však často odlišovala od oficiálnych predpisov. Povolenia sa udeľovali písomne alebo ústne, niekedy kňazi krstili bez povolenia. Predpísaná príprava sa skracovala – napríklad Andrej Tóth z Hažína venoval príprave tri až štyri týždne a pokrstil 23 Židov (17 s povolením, 6 bez oznámenia). Bazilián Ján Marián Sučko udelil krst po päťhodinovej príprave. Štefan Danielovič v Lastovciach pokrstil 38 Židov, krsty zapísal do matriky, ale neuviedol mená krstných rodičov. Mikuláš Kašpar v Štefurove pokrstil 20 osôb, pričom príprava prebiehala v Prešove za osobnej účasti biskupa Gojdiča. Ten sa aktívne podieľal na poskytovaní pomoci Židom, čo potvrdzuje aj jeho poznámka „*Servatis servandis*“ v povolení farárovi Emilovi Husárovi, ktorou ho oslobodil od povinnosti dodržať dispozičné normy. Gojdič tým jasne deklaroval, že v záujme záchrany života je možné prekročiť cirkevné predpisy.¹⁵ Zisťovanie potvrdilo udeľovanie krstov Židom aj u ďalších gréckokatolíckych duchovných. Medzi nimi bol predstavený baziliánov v Medzilaborciach Štefan Sebastián Sabol, ďalej Jozef Zorvan z Klembarku, Pavol Martyak z Bokše, Augustín Schudich z Rafajoviec, Andrej Štilich zo Stanče, Ján Fedorko z Michaloviec, Bazil Nevický zo Šamudoviec a Michal Knap z Maškoviec. Podľa výsledkov vyšetrovania sa do augusta 1942 v Šarišsko-zemplínskej župe uskutočnilo približne 131 krstov Židov v rámci Gréckokatolíckej cirkvi.¹⁶

V Tatranskej župe bolo zaznamenaných 12 krstov u Demetra Petrenka v Levoči, 20 krstov u Michala Mašleja v Oľšavici a 3 krsty u Petra Dudinského v Hodermarku. Neskoršie vyšetrovanie v roku 1944 odhalilo, že Dudinský pokrstil celkovo 210 Židov, z toho do roku 1942 až 135.¹⁷ Krsty vykonával aj Ján Krlička v Helcmanovciach, ktorý pokrstil dve židovské rodiny, hoci presný počet osôb nie je známy. V Pohronskej župe udelil farár Konštantín Turkyňák vo farnosti Telgárt tri krsty. Vyšetrovanie odhalilo aj prípady falšovania matrik a vydávania nepravých krstných listov. Farár Michal Szabat z Laškoviec čelil obvineniu, že vymazával z matriky údaje o zomrelých osobách a na ich miesta zapisoval Židov. Pomocou chemických prostriedkov vytváral falošné záznamy, na základe

¹⁵ Biskup Pavol Gojdič deklaroval svoj jasný postoj už v januári 1939. Archív Gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove (ďalej AGAP) f. PS, sign. 8, rok 1939. *Pastiersky list o rasizme a medzinárodnej situácii* č. 400/39, Prešov, 25. januára 1939. Tiež: BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov : Petra, 2017.

¹⁶ ŠA Prešov, f. ŠŽŽ-ŠB 1940-1944, inv. č. 1117. Hromadné krštenie Židov.

¹⁷ SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, kar. 934. Gréckokatolícky farár v Hodermarku – pokrstenie 210 Židov na gréckokatolíkov.

ktorých vystavoval krstné listy s antedatovaným dátumom. Tento postup bol zdokumentovaný v 36 prípadoch, čo viedlo k podaniu trestného oznámenia. Bežnou praktikou bolo aj antedatovanie krstov. Príkladom je farár Irenej Mankovič zo Šomy (dnes Drienica), ktorý podľa svedectva vnuka Ladislava Čisárika vystavil niekoľko krstných listov s upraveným dátumom. Svedectvo opisuje, že po žiadosti ortodoxného Žida o krst Mankovič konzultoval situáciu s biskupom Gojdičom a následne spolu s manželkou pripravil zápis do matricy pomocou atramentu imitujúceho starý záznam.¹⁸ Duchovných udeľujúcich krst bolo rozhodne viac, keďže zistený počet krstov nezodpovedá celkovému počtu uvedenému vo výkaze Židov k 1. januáru 1943. Keď sčítame krsty známe k roku 1942, ich počet bude aj s krstami J. Krličku, I. Mankoviča, A. Babjaka a A. Minčíka približne 323, čo je viac ako tretina celoslovenského výsledku 886 Židov hlásiacich sa ku Gréckokatolíckej cirkvi. Nepravé krstné listy vydal Emil Petach z Cabova pre rodinu Ungvarovcov z Prešova na pokyn biskupa Gojdiča.¹⁹ Viaceré nepravé krstné listy pochádzali aj z územia odstúpeného Maďarsku po Viedenskej arbitráži a primát medzi nimi mali krstné listy Pravoslávnej, Gréckokatolíckej a Reformovanej cirkvi.²⁰

Postoj kresťanských cirkví k udeľovaniu krstov vzbudil záujem aj nemeckej bezpečnostnej služby Sicherheitsdienst (ďalej SD). V roku 1942 jej centrála vo Viedni informovala Berlín, že krsty Židov na Slovensku prebiehali už od roku 1938 podľa katolíckeho a evanjelického obradu, čo im umožňovalo vyhnúť sa dôsledkom vyplývajúcim z ich židovského pôvodu. Počet konvertitov postupne rástol, čo viedlo k častému uplatňovaniu výnimiek z prvého židovského zákona. Situácia sa vyhrotila po prijatí Židovského kódexu v septembri 1941, keď nastal prudký nárast masových krstov. Podľa SD v období od januára do marca 1942 Katolícka cirkev aktívne presviedčala Židov na prestup, pričom im sľubovala ochranu zo strany cirkvi a Vatikánu. Tento trend vyvrcholil vo veľkých mestách, kde sa krsty vykonávali bez riadnej prípravy, a konvertiti boli prijímaní do kresťanského spoločenstva takmer bez dodržania formálnych náležitostí.²¹ Záujem slovenskej ÚŠB a nemeckej SD o problematiku udeľovania krstov viedol k praktickej zvýšenej kontrole cirkví. Kňazi boli predvolávaní na výsluchy, diskreditovaní v novinách a došlo aj ku krátkodobým väzneniam. Predstavitelia režimu vnímali krsty ako obchádzanie protizidovských zákonov.

Motivácia záchrancov

Na strane odporcov sa objavovali obvinenia, že Židia za krst platili vysokými sumami a kňazi tak konali zo ziskuchtivosti. To sa dnes nedá vyvrátiť a iste sa našli aj takí, ale mnohí konali z nezištnej lásky k blížnemu, zo svojho hlbokého kresťanského presvedčenia riskujúc stratu slobody a neskôr aj vlastný život. Aby sa Židia vyhli pozorovaniu zo strany veriacich, žiadali o krst mimo miesta svojho bydliska a v cirkvi, ktorá v ich bydlisku nemala

¹⁸ BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov : Petra, 2017, s. 103 – 107.

¹⁹ Osobný archív autora (ďalej OAA), Svedectvo Juliany Filovej, rod. Ungvarovej, zo dňa 12. decembra 2006.

²⁰ ŠA Prešov, f. ŠZŽ-ŠB 1940-1944, inv. č. 942. Ústavný zákon o vyst'ahovaní Židov – prevádzanie.

²¹ Správa „Židovská otázka na Slovensku“ z centrálnej SD vo Viedni RSHA oddeleniu III B v Berlíne z augusta 1942. In NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec Bratislava, 2003, s. 205.

zastúpenie. Väčšina pokrstených považovala krst za potrebný krok na záchranu a obranu pred protižidovským zákonodarstvom. Pokrstených Židov sa predstavitelia Katolíckej cirkvi zastávali formou pastierskych listov, memoránd a apelácií na prezidenta, vládu a snem.²² Okrem biskupov vyvíjal aktívnu diplomatickú činnosť v prospech prenasledovaných Židov aj Vatikán prostredníctvom svojho chargé d'affaires Giuseppeho Burzia.²³

Hlbšou analýzou pohnútok kňazov pre udelenie krstu alebo vydanie nepravého krstného listu pre Židov môžeme sledovať viacero dôvodov motivácie, ktoré sa vzájomne podporovali.

Filozof a teológ David P. Gushee vytvoril typológiu motivácií, ktorá pomáha pochopiť rôznorodosť pohnútok.²⁴

Nenáboženské pohnútky:

Osobný vzťah so Židom, ktorý potreboval pomoc – išlo o priateľov, spolupracovníkov alebo kolegov z rôznych organizácií. Záchrancovia mohli byť súčasťou rodín, sietí priateľstiev či občianskych skupín.

Vlastenectvo alebo politické presvedčenie – pomoc Židom bola vnímaná ako akt odporu voči okupantom.

Súcit s trpiacimi – elementárna ľudská solidarita tvárou v tvár utrpeniu.

Náboženské – kresťanské pohnútky:

Spolupatričnosť so Židmi vo viere a presvedčenie o duchovnom príbuzenstve, ktoré pomáhalo prekonať historický kresťanský antijudaizmus.

Poslušnosť biblickej náuke o láske a spravodlivosti – dodržiavanie hlavného prikázania lásky k Bohu a človeku.

Vplyv cirkevných predstaviteľov – ich verejné vyjadrenia proti nacizmu ako morálnemu zlu pomohli kresťanom pochopiť nebezpečenstvo nacizmu ako morálneho zla a jeho vražednej politiky. Inšpirovali ich k pomoci aj za cenu rizika straty vlastného života alebo osobnej dehonestácie zo strany režimu, čo bol častý prípad na Slovensku.

Rozsiahly zoznam gréckokatolíckych kňazov a veriacich umožňuje analyzovať príčiny ich ústretového postoja k Židom.²⁵ Krst patril k jednej z foriem pomoci Židom a pre záchranu prenasledovaných osôb sa žiadalo urobiť ešte viac. V retrospektívnom pohľade na osud zachránených môžeme sledovať stupňovanie rizika pri záchrane. Od ukrývania predmetov cez krst, vybavovanie výnimiek až po ukrývanie Židov. Zachránenú Eriku Fleischerovú pokrstil Peter Dudinský a vďaka tomu získala rodina tzv. žltú legitimáciu. Na prelome rokov 1944 a 1945 ich rodina Krajňáková ukrývala v Levočských vrchoch.²⁶ Farár z Olšavice Michal Mašlej pokrstil vyše dvadsať Židov,²⁷ ale v roku 1944 zorganizoval vo svojej farnosti najrozsiahlejšiu akciu ukrývania, aká nemá na Slovensku obdobu. On aj

²² LETZ, Róbert. *V hodine veľkej skúšky*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007.

²³ BLET, Pierre. *Pius XII. a druhá svetová vojna podľa vatikánskych archívov*. Bratislava : Kalligram, 2002, s. 163 – 171.

²⁴ GUSHEE, P. David. Rescuers: Their motives and morals. In Carol Rittner – Stephen D. Smith – Irena Steinfeldt (eds.). *The Holocaust and the Christian World*. Keperard : London, 2000, s. 159 – 161.

²⁵ BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov : Petra, 2017, s. 154 – 155.

²⁶ OAA, Svedectvo Eriky Kleinovej, rod. Fleischerovej, zo 16. januára 1996.

²⁷ Gréckokatolícka cirkev, farnosť Olšavica. Matrika pokrstených.

farníci zachránili okolo sto rasovo a politicky prenasledovaných osôb.²⁸ Motívy odvážneho konania môžeme hľadať tak vo všeobecných, teda nenáboženských pohnútkach, ako aj v kresťanskej viere. Motivácie, ako ich klasifikoval Gushee, sa v prípade záchrancov z gréckokatolíckeho prostredia vzájomne prelínajú. Napr. viacerí zachránení biskupom Gojdičom si k nemu našli cestu cez svojich priateľov. Rodina Spitzerova z Popradu cez biskupovho priateľa Vojtecha Kolenku.²⁹

Na druhej strane verejné vyjadrenia a osobné konanie biskupa pomohli pri rozhodovaní ďalším kňazom a veriacim.³⁰ Napriek počtu zainteresovaných bola pomoc Židom vždy na individuálnom rozhodnutí. Nebola organizovaná a nikto k nej nebol nútený. Išlo o slobodné rozhodnutie jednotlivca. Zdá sa, že vysoko morálna osobnosť biskupa viacerých pozitívne ovplyvnila a dôležitú úlohu zohral aj zdržanlivý až kritický postoj gréckokatolíkov k režimu slovenského štátu. Najdôležitejším motívom bol vplyv kresťanstva. Vo svedectvách zachránených aj záchrancov sa práve odkaz na hlavné kresťanské prikázanie lásky k Bohu a blížnemu objavuje najčastejšie. Biskup Gojdič povzbudzoval farára Michala Mašleja z Olšavice slovami o láske k blížnemu, ktorá zaväzuje pomáhať. Podobne keď Zoltán Fleischer položil otázku svojim záchrancom z rodiny Krajňákovcov (Nižné Repaše) o finančnom vyrovnaní za záchranu, ak prežijú vojnu, odpoveď znela: „Ak Pán Boh bude chcieť, zachráni vás aj nás. To je naša povinnosť.“ Zoltánova dcéra Erika ich charakterizovala slovami: „Boli to ľudia hlboko veriaci.“³¹

Kresťanská religiozita zohrávala dôležitú úlohu pri rozhodnutí pomôcť alebo pomoc blížnemu odmietnuť. Dôležitý bol aj fakt, že ich záchrancovia vnímali v prvom rade ako blížnych a až potom ako židovských spoluobčanov. Dialo sa to napriek masívnej propagande režimu na Slovensku. Samotní záchrancovia ako najčastejší dôvod pomôcť uvádzali princípy humanity a kresťanskú vieru. Ak definujeme tri základné motívy záchrancov z prostredia gréckokatolíckej cirkvi, boli to v prvom rade zachovanie hlavného prikázania lásky k Bohu a človeku. Nasledoval príklad a vplyv prešovského biskupa Pavla Gojdiča. Dôležitým bol aj osobný vzťah so židovskou osobou. K ďalším v poradí patrili opozičný postoj voči režimu slovenského štátu a súcit s trpiacimi.

Záver

Krst, ako nástroj záchrany Židov na Slovensku v rokoch 1938 – 1944, predstavuje mimoriadny fenomén, ktorý prekračuje rámec čisto náboženského úkonu. V podmienkach neslobody sa stal prostriedkom, ktorý mohol – hoci nie vždy spoľahlivo – poskytnúť prenasledovaným aspoň čiastočnú ochranu pred deportáciou a smrťou. Analýza ukazuje, že právne normy Slovenského štátu síce obmedzovali účinnosť krstu, no v praxi sa jeho význam prejavil najmä pri získavaní prezidentských výnimiek a pri odklade transportov.

Postoje kresťanských cirkví k žiadostiam Židov o krst sa líšili. Konzervatívne skupiny trvali na dodržiavaní cirkevných predpisov, zatiaľ čo liberálnejšie prúdy zdôrazňovali

²⁸ OAA, Svedectvo Andreja Fila z 20. decembra 2006.

²⁹ OAA, Svedectvo Michala Lukáča-Spitzera zo 6. decembra 2006.

³⁰ J. E. Pavel Gojdič ČSVV Jepiskop prjaševskij, k jeho dvadcaťročnému jubileju so dňa jep. posvjaščeniija (1927 – 1947). Prjašev : Sostavil redakcionnyj komitet. Izdalo Vpr. Svjaščennstvo jeparchii prjaševskoj, 1947, s. 134.

³¹ OAA, Svedectvo Eriky Kleinovej, rod. Fleischerovej, zo 16. januára 1996.

humanitný rozmer a záchranu života. Gréckokatolícka cirkev, podobne ako niektoré menšinové cirkvi, preukázala značnú flexibilitu, čo potvrdzujú konkrétne prípady duchovných, ktorí krst udeľovali aj za cenu porušenia formálnych pravidiel. Osobitnú úlohu zohral biskup Pavol Gojdič, ktorého morálna autorita a verejné postoje inšpirovali mnohých kňazov k odvážnym rozhodnutiam. Motivácie záchrancov boli rôznorodé – od osobných väzieb a súcitu až po hlboké náboženské presvedčenie. Vo svedectvách sa najčastejšie objavuje odkaz na hlavné kresťanské prikázanie lásky k Bohu a blížnemu. Pomoc Židom nebola organizovaná, ale vychádzala z autonómneho rozhodnutia jednotlivcov, ktorí neraz riskovali vlastnú slobodu či život.

Krst ako prostriedok záchrany mal svoje limity – nezaručoval úplnú bezpečnosť a jeho účinnosť závisela od mnohých faktorov, vrátane postoja štátnych orgánov. Napriek tomu umožnil tisícom ľudí získať čas, pripraviť sa na útek alebo prežiť najkritickejšie obdobie. Táto historická skúsenosť je dôležitým svedectvom o sile viery, morálnej odvahy a ľudskej solidarity v čase, keď sa hodnoty života a dôstojnosti ocitli v ohrození. Skúsenosť s krstom, ako nástrojom záchrany, otvára dôležité otázky aj pre dnešnú spoločnosť. Predovšetkým ukazuje, že náboženské spoločenstvá môžu zohrávať významnú úlohu pri ochrane ľudskej dôstojnosti v čase krízy. V situáciách, keď sú ohrozené základné práva, je potrebné, aby cirkvi a ich predstavitelia nezostali pasívni, ale konali v duchu solidarity a spravodlivosti. Táto téma má aj ekumenický rozmer. Zhodný postup niektorých duchovných a veriacich kresťanských cirkví pri záchrane Židov počas holokaustu je príkladom spolupráce, ktorá môže inšpirovať aj dnešný dialóg medzi cirkvami. V čase rastúcej intolerancie a polarizácie je odkaz na princíp lásky k blížnemu aktuálnejší než kedykoľvek predtým. Historická skúsenosť nás vyzýva k bdelosti voči prejavom nenávisťi, diskriminácie a extrémizmu. Morálna odvaha jednotlivcov, ktorí riskovali vlastný život, aby zachránili iných, je trvalou výzvou pre každého človeka – konať v prospech dobra aj tam, kde to znamená osobné riziko.

BIBLIOGRAFIA

Pramene a literatúra

Archívne pramene

Slovenský národný archív Bratislava

Fond: ÚŠB 209

Štátny archív Prešov

Fond: Šarišsko-zemplínska župa Štátobezpečnostné 1940-1944

Archív Gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove

Fond: Prezidiálne spisy

Osobný archív autora

Svedectvo Juliany Filovej, rod. Ungvarovej, zo dňa 12. decembra 2006.

Svedectvo Eriky Kleinovej, rod. Fleischerovej, zo 16. januára 1996.

Gréckokatolícka cirkev, farnosť Olšavica. Matrika pokrstených.

Svedectvo Andreja Fila z 20. decembra 2006.

Svedectvo Michala Lukáča-Spitzera zo 6. decembra 2006.

Matriky pokrstených

Gréckokatolícka cirkev, farnosť Bratislava

Gréckokatolícka cirkev, farnosť Drienica
Gréckokatolícka cirkev, farnosť Olšavica

Normatívne pramene

Vládné nariadenie č. 63/1939 Sl. z. o vymedzení pojmu Žida a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach zo dňa 18. apríla 1939.
Vládné nariadenie č. 198/1941 SL. Z. Nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov.
Ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vyst'ahovaní Židov zo dňa 15. mája 1942.

Tlačené pramene

Katechizmus Katolíckej cirkvi. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2002.
NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec Bratislava, 2003.
NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2005.
NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec Bratislava, 2003.

Literatúra

BLET, Pierre. *Pius XII. a druhá svetová vojna podľa vatikánskych archívov*. Bratislava : Kalligram, 2002.
BORZA, Peter. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov : Petra, 2017.
BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov : Petra, 2017.
BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev na okupovaných územiach Československa 1938 – 1945*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2019.
FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.
GUSHEE, P. David. Rescuers: Their motives and morals. In Carol Rittner – Stephen D. Smith – Irena Steinfeldt (eds.). *The Holocaust and the Christian World*. Keperard : London, 2000, s. 159 – 161.
ICKX, Johan. *Odtajnené archívy Vatikánu*. Praha : Euromedia, 2022.
J. E. Pavel Gojdič ČSVV Jepiskop prjaševskij, k jeho dvadcat'ročnomu jubileju so dňa jep. posvjaščenija (1927 – 1947). Prjašev : Sostavil redakcionnyj komitet. Izdalo Vpr. Svjaščennstvo jeparchii prjaševskoj, 1947.
JELÍNEK, Ješajahu Andrej. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : Ipeľ, vydavateľstvo Jána Mlynárika, 2009.
KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991.
LETZ, Róbert. *V hodine veľkej skúšky*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007.
NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava : Kaligram, 2010.
NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. Praha : Kalich, 1992.
PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2007.

- PETRANSKÝ, Ivan A. *Život pod hviezdou. Osudy Tomáša Dežidera Munka*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008.
- POTAŠ, Marián. *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001.
- ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014.
- TOKÁROVÁ, Zuzana. Represívne zásahy proti židovským obyvateľom v Prešove v rokoch 1939 – 1942. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 9, 2014, č. 2, s. 50 – 66.

Softvérové nástroje

Microsoft Copilot (GPT-4). Jazykový model umelej inteligencie na spracovanie textov. Microsoft, 2025. Dostupné online: <https://copilot.microsoft.com> Poznámka: Nástroj bol využitý ako podpora na jazykovú analýzu, štylistickú úpravu, tvorbu grafov a anglického abstraktu. Autor plne zodpovedá za obsahovú a formálnu stránku textu.

Adresa autora:

doc. ThDr. Peter Borza, PhD., univer. prof.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta, Katedra histórie
040 59 Moyzesova 9
email: peter.borza@upjs.sk